

A.4.4 Συσχέτιση του τουρισμού με άλλους τομείς και κλάδους παραγωγής (και ειδικότερα μεταφορές, λιανικό εμπόριο, μεταποίηση, πολιτιστική παραγωγή)

Τα πρώτα χρόνια της ανάπτυξης του τουρισμού στη χώρα είχε εξαρθεί η σημασία του και η συμμετοχή του στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας λόγω κυρίως της ευνοϊκής επίπτωσής του στο Ισοζύγιο Πληρωμών, καθώς ο τουρισμός ήταν σημαντική πηγή εισροής συναλλάγματος, που τότε ήταν ζωτικής σημασίας για τη χώρα. Η λογική αυτή αγνοούσε ότι οι τουρίστες ερχόμενοι στην Ελλάδα ζητούσαν να καταναλώσουν προϊόντα που κατανάλωναν και στη χώρα, τους αυξάνοντας έτσι τις εισαγωγές προϊόντων και την εκροή συναλλάγματος. Σε κάθε περίπτωση όμως, μετά την ένταξη της δραχμής στο ευρώ, το Ισοζύγιο Πληρωμών είναι λιγότερο ευάλωτο και οι συναλλαγματικές ροές δεν έχουν πλέον την ίδια σημασία που είχαν για τη χώρα τα μεταπολεμικά χρόνια. Επίσης, σημαντική ήταν η επίπτωση του τουρισμού στην περιφερειακή ανάπτυξη, καθώς φτωχές μέχρι τότε περιοχές της χώρας απέκτησαν μια σημαντική πηγή εισοδήματος.

Ο τρόπος ανάπτυξης των τουριστικών περιοχών περιγράφεται αρκετά ικανοποιητικά από τα πρώιμα υποδείγματα οικονομικής ανάπτυξης δύο τομέων. Σύμφωνα με τα υποδείγματα αυτά, στη χώρα υπάρχουν δύο τομείς, ένας με πλεονάζον εργατικό δυναμικό και χαμηλή παραγωγικότητα (π.χ. ο πρωτογενής τομέας) και ένας άλλος με υψηλή παραγωγικότητα (π.χ. ο δευτερογενής ή ο τριτογενής τομέας). Έτσι, ο τομέας με υψηλή παραγωγικότητα αντλεί εργατικό δυναμικό από τον τομέα χαμηλής παραγωγικότητας μέχρις ότου εξισωθούν οι παραγωγικότητες των δύο τομέων. Αυτό το υπόδειγμα ήταν το κυρίαρχο στην οικονομική σκέψη τα μεταπολεμικά χρόνια και, καθώς η τουριστική ανάπτυξη στη χώρα γινόταν σε παρόμοια πλαίσια, η ανάπτυξη του τουρισμού δεν είχε αμφισβητηθεί και μάλιστα μερικές φορές προβαλλόταν ως «πανάκεια» για την οικονομική ανάπτυξη.

Ο περιορισμός της απασχόλησης του πρωτογενούς τομέα δεν προκλήθηκε από τον τουρισμό αλλά ήταν μια πορεία σε μεγάλο βαθμό δρομολογημένη για τη χώρα, η οποία επιταχύνθηκε σε ορισμένες περιοχές λόγω της ανάπτυξης του τουρισμού. Η ανάπτυξη του δευτερογενούς τομέα (και ιδιαίτερα της μεταποίησης) δεν επετεύχθη παρά τα γενναιόδωρα κίνητρα και δεν μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι εμποδίστηκε από την

ανάπτυξη του τουρισμού. Έτσι η ανάπτυξη του τουρισμού, ιδιαίτερα στην περιφέρεια, φάνηκε να είναι η μόνη δυνατότητα ανάπτυξης. Η ανάπτυξη του τουρισμού υποστηρίζεται ότι ενθαρρύνει την ανάπτυξη και άλλων υπηρεσιών (εμπόριο, μεταφορές κλπ.). Στον Πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζεται η προστιθέμενη αξία μεταποίησης, εμπορίου και μεταφορών για την περίοδο 1995 – 1998 σε τρέχουσες τιμές.

ΠΙΝΑΚΑΣ Α.4.4-1 : Προστιθέμενη αξία μεταποίησης, εμπορίου και μεταφορών σε τρέχουσες τιμές (1995 - 1998)

	Προστιθέμενη αξία (σε δισ. δραχ.)				Προστιθέμενη αξία ως ποσοστό του συνόλου		
	Μετα-ποίηση	Εμπόριο κλπ.	Μετα-φορές κλπ.	Σύνολο	Μετα-ποίηση	Εμπόριο κλπ.	Μετα-φορές κλπ.
1995							
N. Κυκλάδων	16,8	17,2	33,3	248,7	6,8%	6,9%	13,4%
N. Δωδεκανήσου	13,0	32,8	50,1	467,8	2,8%	7,0%	10,7%
Περιφ. N. Αιγαίου	29,8	50,1	83,4	716,5	4,2%	7,0%	11,6%
Σύνολο Χώρας	3.261,5	1.696,3	3.413,7	25.167,0	13,0%	6,7%	13,6%
1996							
N. Κυκλάδων	18,6	17,3	39,0	284,5	6,5%	6,1%	13,7%
N. Δωδεκανήσου	14,3	33,0	58,7	539,7	2,6%	6,1%	10,9%
Περιφ. N. Αιγαίου	32,9	50,3	97,7	824,2	4,0%	6,1%	11,9%
Σύνολο Χώρας	3.590,6	1.698,4	3.973,4	27.489,1	13,1%	6,2%	14,5%
1997							
N. Κυκλάδων	7,5	25,9	44,6	325,4	2,3%	8,0%	13,7%
N. Δωδεκανήσου	7,8	39,4	67,6	627,0	1,2%	6,3%	10,8%
Περιφ. N. Αιγαίου	15,4	65,3	112,2	952,4	1,6%	6,9%	11,8%
Σύνολο Χώρας	3.536,3	1.938,7	4.365,2	30.224,4	11,7%	6,4%	14,4%
1998							
N. Κυκλάδων	9,1	29,5	45,5	349,4	2,6%	8,4%	13,0%
N. Δωδεκανήσου	8,7	44,9	68,5	676,7	1,3%	6,6%	10,1%
Περιφ. N. Αιγαίου	17,8	74,4	114,0	1.026,0	1,7%	7,3%	11,1%
Σύνολο Χώρας	3.892,7	2.210,4	4.482,1	32.967,5	11,8%	6,7%	13,6%

Πηγή : Εθνικοί Λογαρισμοί της Ελλάδος, ΕΣΥΕ (αδημοσίευτα στοιχεία)

Όπως φαίνεται στον Πίνακα Α.4.4-1, το ποσοστό συμμετοχής των μεταφορών και του εμπορίου στη Συνολική Περιφερειακή Προστιθέμενη Αξία δεν διαφέρει σε μεγάλο βαθμό από το αντίστοιχο της χώρας. Επομένως, δεν μπορεί να υποστηριχθεί ότι η ανάπτυξη του τουρισμού

ενθάρρυνε την ανάπτυξη και άλλων υπηρεσιών (εμπόριο, μεταφορές κλπ.). Το ποσοστό συμμετοχής της μεταποίησης στη Συνολική Περιφερειακή Προστιθέμενη Αξία είναι μικρότερο από το αντίστοιχο της χώρας αλλά δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι ο τουρισμός περιόρισε τη μεταποίηση γιατί, όπως είπαμε, δεν υπήρχαν ικανές προϋποθέσεις για την ανάπτυξή της στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου.

Όσον δε αφορά στην πολιτιστική παραγωγή, για την οποία δεν υπάρχουν οικονομικά στοιχεία, οι απόψεις διίστανται. Υπάρχει αφενός η άποψη ότι ο τουρισμός καταστρέφει το πολιτιστικό απόθεμα καθώς οι χιλιάδες επισκέπτες που συρρέουν στους αρχαιολογικούς τόπους φθείρουν σε ανεπαρκώς βαθμό τα αρχαιολογικά ευρήματα, ενώ από την άλλη μεριά υποστηρίχθηκε ότι το αυξημένο ενδιαφέρον για αρχαιολογικούς τόπους έχει συμβάλει σημαντικά στην υλοποίηση έργων ανάδειξης και συντήρησής τους.

Η συνήθης αναφορά σε στρεβλή ανάπτυξη με βάση τον τουρισμό, και τις υπηρεσίες γενικότερα, έγκειται στο ότι η Ελλάδα μετέβη από μια παραδοσιακή αγροτική οικονομία σε μια οικονομία υπηρεσιών χωρίς ενδιάμεσα να περάσει από το στάδιο της βιομηχανικής ανάπτυξης (βλέπε Μουζέλης Ν. (1987), Νεοελληνική κοινωνία : Όψεις Υπανάπτυξης, Εξάντας, Αθήνα). Το θέμα συνεπώς δεν έγκειται στον προσανατολισμό της ελληνικής οικονομίας προς τον τουρισμό και τις υπηρεσίες, αλλά στον τρόπο και το ρυθμό με τον οποίο έγινε αυτό.

Ο τουρισμός ασφαλώς προσφέρει εισοδήματα στους κατοίκους της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου υψηλότερα από το μέσο της χώρας και έχει αναχθεί σε σχεδόν αποκλειστική δραστηριότητα γύρω από την οποία προσανατολίζονται και οι άλλοι κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας. Αυτό όμως εγκυμονεί κινδύνους, καθώς η Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου εξαρτάται έτσι σε μεγάλο βαθμό από ένα προϊόν (τον τουρισμό) η αγορά του οποίου μονοπωλείται από διεθνείς επιχειρήσεις διανομής του προϊόντος (tour operators), ενώ ο ανταγωνισμός είναι οξύς με άλλους τουριστικούς προορισμούς. Έτσι οποιαδήποτε μεταβολή στον κλάδο θα έχει συνέπειες όχι μόνον σε αυτόν αλλά στο σύνολο της οικονομίας της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου, καθώς ο τουρισμός είναι μια οικονομική δραστηριότητα με υψηλές αποδόσεις αλλά και με υψηλό κίνδυνο, σε αντίθεση με άλλους κλάδους (όπως π.χ. η μεταποίηση), που αν και έχουν μικρότερες αποδόσεις, δεν έχουν μεγάλες διακυμάνσεις.

Αυτό που παραμένει αδιευκρίνιστο, είναι η απόδοση των επενδύσεων (ιδιωτικών και δημόσιων) στον τουρισμό, καθώς δεν υπάρχουν στοιχεία (αν και υπάρχουν μερικές εκτιμήσεις) επενδύσεων παγίου κεφαλαίου. Η τρέχουσα αντίληψη είναι ότι οι επενδύσεις αυτές είναι υπερβολικές. Όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά για τα Φηρά της Σαντορίνης (βλ. Αγριαντώνης Ν., «Φηρά – Σαντορίνης: Ανάλυση της νησιωτικής τουριστικής κοινωνίας του Αιγαίου βασισμένη σε επιτόπια έρευνα και εμπειρία», στο Burgel G. (1989), Η Νεοελληνική Πόλη, Εξάντας, Αθήνα) την περίοδο 1956 – 1985 ενώ ο πληθυσμός μειώνεται από 1.713 κατοίκους το 1965 σε 1.651 το 1985, η έκταση του οικισμού αυξάνεται την ίδια περίοδο από 220 στρέμματα σε 650 στρέμματα, που σχεδόν στο σύνολό της αποδόθηκε σε τουριστική χρήση. Πρέπει, επίσης, να επισημάνουμε ότι ο προσανατολισμός της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου προς τον τουρισμό είχε ως αποτέλεσμα τον προσανατολισμό και των δημοσίων επενδύσεων σε έργα που εξυπηρετούν σε μεγάλο βαθμό την τουριστική δραστηριότητα (π.χ. αεροδρόμιο) σε βάρος άλλων έργων που θα εξυπηρετούσαν άλλες ανάγκες.

A.4.5 Επισήμανση της πολιτιστικής διάστασης του τουρισμού, μηχανισμοί αφομοίωσης και απόρριψης

Ο τουρισμός μεταφέρει πολιτιστικές αξίες και έχει κατηγορηθεί ότι αλλοίωσε τον τρόπο ζωής των κατοίκων των τουριστικών περιοχών. Αυτή η επιχειρηματολογία αγνοεί ορισμένους πολύ σημαντικούς παράγοντες όπως ότι :

- Ο τρόπος ζωής των κατοίκων των τουριστικών περιοχών πριν την έλευση των τουριστών συχνά περιγράφεται ειδυλλιακά και εξιδανικευμένα ως αγνός και άδολος.
- Η μεταβολή του τρόπου ζωής των κατοίκων οφείλεται κυρίως στον εκχρηματισμό και εκκαπιταλισμό της τοπικής οικονομίας και όχι στην μεταφορά προτύπων και μοντέλου ζωής και θα ήταν η ίδια αν η περιοχή είχε αναπτυχθεί βιομηχανικά.
- Ο τρόπος ζωής των κατοίκων των τουριστικών περιοχών επηρεάστηκε και από τη μεταφορά προτύπων και μοντέλου ζωής των κατοίκων του κέντρου που επισκέπτονται τις τουριστικές περιοχές είτε για διακοπές είτε για εργασία.

- Ο τουρισμός δεν είναι ο μόνος τρόπος μεταφοράς προτύπων και μοντέλου ζωής και συχνά παραγνωρίζεται ο ρόλος του κινηματογράφου παλαιότερα και της τηλεόρασης πρόσφατα.

Ακόμα, δεν λαμβάνεται υπόψη ότι παρόμοιες αλλαγές του τρόπου ζωής σημειώθηκαν τόσο σε λιγότερο τουριστικές περιοχές. Σε μη τουριστικές περιοχές και στις περιπτώσεις αυτές οι αλλαγές του τρόπου ζωής αποδίδονται είτε στην οικονομική ανάπτυξη (που στην περίπτωση αυτή δεν σχετίζεται με τον τουρισμό) και τη διεκδίκηση οικονομικού κέρδους είτε στα πρότυπα ζωής, που προβάλλει ο κινηματογράφος και η τηλεόραση.

Πάντως ανεξάρτητα από τον τρόπο με τον οποίο μεταφέρονται τα νέα πρότυπα και οι αλλαγές του τρόπου ζωής, οι κάτοικοι των τουριστικών περιοχών (αλλά και του συνόλου των περιοχών της χώρας), την περίοδο της τουριστικής ανάπτυξης, που συνέπεσε με την αναζήτηση της οικονομικής ανάπτυξης και του εκδυτικισμού της χώρας τα μεταπολεμικά χρόνια, ήταν πεπεισμένοι ότι οι αναπτυσσόμενες χώρες και συνεπώς οι αλλοδαποί τουρίστες που προέρχονται από αυτές ζουν έναν ανώτερο τρόπο ζωής και ήταν πρόθυμοι να απορρίψουν το τοπικό πολιτισμικό πρότυπο, θεωρώντας το συχνά παρωχημένο, και να υιοθετήσουν τα πρότυπα ζωής των ανεπτυγμένων χωρών. Άλλωστε, έχει συχνά επισημανθεί ότι κοινωνίες των αναπτυσσόμενων χωρών υιοθετούν σε μεγάλο βαθμό τα πολιτισμικά πρότυπα των ανεπτυγμένων χωρών, των οποίων αποτελούν περιφερειακές αγορές. Τα τελευταία χρόνια πάντως παρατηρείται το φαινόμενο στις τουριστικές περιοχές να εγκαθίστανται, είτε ως μόνιμοι κάτοικοι είτε ως σταθεροί παραθεριστές, αλλοδαποί που αποδέχονται και υιοθετούν τα πολιτισμικά πρότυπα της περιοχής υποδοχής, γεγονός που ενισχύει την εντύπωση στους κατοίκους των τουριστικών περιοχών ότι και ο δικός τους τρόπος ζωής μπορεί να αποτελέσει πρότυπο ακόμα και για ανεπτυγμένους λαούς ενισχύοντας έτσι την πίστη τους σε αυτόν.

Σε κάθε περίπτωση όμως, το να αποδίδεται η μεταβολή του τρόπου ζωής των κατοίκων των τουριστικών περιοχών αποκλειστικά στην εισροή τουριστών που μεταδίδουν στους ντόπιους στοιχεία του δικού τους τρόπου ζωής, είναι ένα επιχείρημα είναι του τύπου «post hoc ergo propter hoc» (μετά από αυτό, συνεπώς εξαιτίας αυτού). Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, της ανάπτυξης, των επικοινωνιών και της μείωσης

των αποστάσεων οι κάτοικοι του θεωρούμενου από πολλούς «παγκόσμιου χωριού» (global village) τείνουν να έχουν παρόμοιες προτιμήσεις.

A.4.6 Εκτίμηση του βαθμού κοινωνικής αποδοχής του τουριστικού φαινομένου από τις τοπικές κοινωνίες

Κρίνοντας από το ποσοστό απασχόλησης στον τουρισμό έμμεσα ή άμεσα στην Περιφέρεια, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των κατοίκων της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου αποδέχονται την ανάπτυξη του τουρισμού, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάρχουν κοινωνικές συγκρούσεις, που αντανακλούν κυρίως συγκρούσεις οικονομικών συμφερόντων.

Ο τουρισμός επέφερε σημαντική αναδιανομή πλούτου στις -πρώην αγροτικές- και νυν τουριστικές περιοχές. Όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά για τα Φηρά της Σαντορίνης (βλέπε Αγριαντώνης Ν., «Φηρά – Σαντορίνης: Ανάλυση της νησιώτικης τουριστικής κοινωνίας του Αιγαίου βασισμένη σε επιτόπια έρευνα και εμπειρία», στο Burgel Guy. (1989)): «Το Μάρτη του 1995 η κοινότητα Φηρών προκήρυξε πλειοδοτικό διαγωνισμό για το νοίκιασμα ενός ιδιόκτητου μαγαζιού 18 m² που βρίσκεται στον κεντρικό δρόμο του οικισμού. Το αποτέλεσμα: το μαγαζί κατακυρώθηκε στον πλειοδότη που πρόσφερε 220.000 δρχ. το μήνα !!».

Η αυξημένη τιμή της γης οδήγησε στον αποκλεισμό ορισμένων ντόπιων κατοίκων από την δραστηριοποίησή τους στον τουρισμό καθώς δεν μπορούν να καταβάλλουν υψηλά ενοίκια για την εκμίσθωση καταστημάτων. Το γεγονός αυτό σε κάποιο βαθμό βελτιώνει την ποιότητα του τουρισμού, εφόσον στις τουριστικές περιοχές δραστηριοποιούνται «επαγγελματίες του τουρισμού» (και όχι περιστασιακοί επιχειρηματίες που παράλληλα με την ενασχόληση με τον τουρισμό διατηρούν και αγροτικές, συνήθως, δραστηριότητες) βελτιώνοντας την ποιότητα των προσφερομένων υπηρεσιών. Σε κάθε περίπτωση όμως δημιουργούνται συγκρούσεις με τους ντόπιους που βλέπουν «ξένους» (όχι απαραίτητα αλλοδαπούς αλλά και Έλληνες που δεν είναι συντοπίτες τους) να προκόβουν σε ένα χώρο που θεωρούσαν δικό τους. Το σημαντικότερο όμως είναι ότι, καθώς ο τουρισμός στην Ελλάδα γενικά αλλά και στην

Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου ειδικότερα, έχει έντονη εποχικότητα, οι επιχειρηματίες αυτοί φεύγουν το χειμώνα (αφού συνήθως διατηρούν και ένα κατάστημα σε μια άλλη πόλη) και έτσι οι τουριστικές περιοχές μένουν αραιοκατοικημένες με αποτέλεσμα να χάνεται η κοινωνική συνοχή τους.

Η αυξημένη ζήτηση για γη στις τουριστικές περιοχές βελτίωσε σημαντικά τη θέση αυτών που είχαν έγγειο περιουσία στα «ζωτικά σημεία» σε σχέση με αυτούς που είχαν έγγειο περιουσία σε «λιγότερο ζωτικά σημεία». Έτσι δημιουργήθηκε σύγκρουση συμφερόντων στις τοπικές κοινωνίες μεταξύ αυτών που έχουν έγγειο περιουσία στα «ζωτικά σημεία» (αλλά και όσων έχουν παραθεριστικές κατοικίες κτισμένες νόμιμα εκτός σχεδίου) που, με το πρόσχημα της προστασίας του περιβάλλοντος, δεν επιθυμούν την επέκταση των οικισμών, καθώς αυτό θα αυξήσει την προσφορά γης μειώνοντας έτσι την αξία της περιουσίας τους, και αυτών που έχουν έγγειο περιουσία σε «λιγότερο ζωτικά σημεία» (αλλά και όσων έχουν παραθεριστικές κατοικίες κτισμένες παράνομα εκτός σχεδίου) που επιθυμούν την επέκταση των οικισμών ώστε να αυξηθεί η αξία της περιουσίας τους.

Τέλος, υποστηρίζεται συνήθως ότι η ανάπτυξη του τουρισμού ενθάρρυνε τη γυναικεία απασχόληση και ενίσχυσε τη θέση των γυναικών στην κοινωνία, καθώς πολλές από αυτές αναλαμβάνουν επιχειρηματική δραστηριότητα. Ωστόσο, η αλλαγή αυτή δεν είναι όσο γενικευμένη αφήνεται να εννοηθεί. Αντίθετα, στις αρχές της δεκαετίας του 1980 περιοριζόταν στις ηλικίες 20 - 40 ετών (βλ. Τσάρτας Π. (1989), Κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις της τουριστικής ανάπτυξης στο Νομό Κυκλάδων και ιδιαίτερα στα νησιά Ιος και Σέριφος κατά την περίοδο 1950 - 1980, Ε. Κ. Κ. Ε., Αθήνα). Μιλώντας γενικά και με τους κινδύνους που περικλείει κάθε γενίκευση, η αύξηση της γυναικείας επιχειρηματικότητας δεν οφείλεται απαραίτητα στην αναγνώριση των γυναικών ως επιχειρηματιών ισότιμων με τους άνδρες, αλλά στο ότι η οικογενειακή επιχείρηση περνά στα χέρια των παιδιών που, λόγω του περιορισμού του αριθμού των παιδιών κάθε αστικής ή αγροτικής οικογένειας σε ένα ή δύο, είναι πια αρκετά πιθανό να είναι κορίτσια και είναι κάτι που θα συνέβαινε ούτως ή άλλως ανεξάρτητα από την ανάπτυξη του τουρισμού.